Onomasiology Online 3 (2002)

BERND GLIWA

NUODINGŲ AUGALŲ *núokana* 'CICUTA VIROSA L.' BEI *núokanis* 'TOKS GRYBAS, LACTARIUS TURPIS WEINM.' PAVADINIMAI LIETUVIŲ KALBOJE

Abstract

[The Lithuanian names of *núokana* 'Cicuta virosa L.' and *núokanis* 'a poisonous mushroom, Lactarius turpis Weinm.'].

There are a number of names for 'Cicuta virosa L.' with quite clear motivation: *morkeles, morkiukai, -ropė, -ridikai* refer to the habitus of the root, *balažolė, vandens-* is motivated by its usual location near water; *garlė, gerdukulis, gerdokliai* are names common for other similar plants; *kvynis, -builiai, -maudas* underline the similarity to other herbs; *durna-, smert-, proto-, grabutis, mirštamasis, mirštamukai, šelmis tručyzninkas* give evidence of the fact that the plant is deadly poisonous and may have huge influence on a person's psychical behaviour. *Čert-* or *velnias-* are names of the devil, who was thought to be responsible for the effort of poison.

The mushroom 'Lactarius turpis Weinm.' belongs to the *piengrybai* 'milk-mushrooms'. Other names are *gruzas* and *guodkartėlė*. *Gruzas, gruzdas, gruzdė* are common names of different mushroom species which have to be well roasted (*gruzdėti, grùzdinti* 'to roast') before eating, otherwise they are poisonous, hot or bitter. *Guodkartėlė* refers to the bitter taste (*kartėlė*) and (likely) to the mushrooms' feature of growing in groups (*guõtas* 'group, cluster').

The main body of the paper deals with *núokana* and *núokanis*. At first, *nuo-* could be understood as a prefix. Thus, the root Lith. **kan-* is seen in correlation with *kančią* 'ache, pain', *kentėti* 'suffer', *kanóti* 'to cause pain, destroy, kill' etc. or with *kįsti* 'to bit'. Based on the root IE. **kon-* 'to cause pain, destroy, kill', particularly extended with **-t-* or **-k-*, Lith. **-kan-* is related to Old Greek *κάνυκος* 'flammable, dried up', Old Ind. *kāṅkṣati* 'want, expect, wait', German *Hunger* 'hunger', Old Prussian *kānxtin* 'discipline' etc. Old Greek *κώνειον* names 'hemlock, Conium maculatum L.' = Lith. *mauda*, a very similar herb, which Sokrates was poisoned by. The comparison with *nuokandėlė* 'Succisa pratensis', German *Teufelsabbiss* lacks a semantic basis and is rejected.

On the other hand the possibility of a derivation from a root Lith. **nuok-/*nuk-/*nauk-* is discussed. Lith. *nįukoti* 'torture,torment', *[1]niùkti* 'to grow cloudy, gloom; snarl', *[2]niùkti* 'to weaken; grow mad' < IE. **nōuk-* 'torture, weaken'. Lith. *nõvis* 'death', *nõvyti* 'to kill, cause pain, destroy' is of the same structure as *dõvis* 'gift' < IE. **dō-* 'id.'. Thus the possibility of *núokana* as a derivate from the root IE. **nō-* 'trouble' is discussed. As Latvian *nāve* 'death', Old Prussian *nautei* (sing. **nauts*) 'trouble' < West Balt. **nautis* '(deadly) fatigue' < verb. Balt.-Sl. **nau-* 'id.' < IE. **nāu-/*nəu-* 'id.' are compared with *nõvis* 'death', *nõvyti* 'to kill, cause pain', this seems rather unlikely. Reflexes of the same root IE. **nāu-/*nəu-* 'id.' are German *Not* 'trouble', Russian навь 'corpse', Toch. A *nut-*, B *naut-* 'to decay, wither, cease' etc.

Thus *núokana*, no matter what the actual derivation was, either **NUOK-an-a* or **nuo-KAN-a*, is motivated by the meaning 'by whom/which pain is caused'. On this stage it is not possible to reject neither **NUOK-an-a* nor **nuo-KAN-a*. Both hypotheses can account for for *núokanis*.

*Garlė, gerdukuli*s etc. name a group of poisonous, narcotic, hot or bitter herbs. They may be derived from IE. **g^{u}her-* 'hot, bitter, narcotic, poisonous'. Comparable daughter-forms of this root are Old Pr. *garkity* 'Sinapis', Old Ind. *gharmįvat* 'hot', *gharmāmśu* 'sun' and may be German *gar* 'cooked; ready'.

Įžanga

§1. *Núokana* 'Cicuta virosa L.' yra skėtinių šeimos daugiametinis, labai nuodingas augalas. Jo lietuviški pavadinimai literatūroje (LBŽ, LF) yra sugrupuoti pagal gentį ir rūšį. Toks grupavimas neturi gilios prasmės, kadangi 'Cicuta virosa' yra vienintelė genties rūšis auganti Lietuvoje. Tad galima visus pavadinimus nagrinėti lygiaverčiai. Pavadinimai štai tokie:

balažolė, čertaplakė, čertaropė, durnaropė, garlė, gerdakulis, gerdokliai, grabutis, mirštamasis, mirštamukai, morkeles, morkiukai, nuodingoji nuokana (botanikų naujadaras, skiriant gentį *nuokana* ‘Cicuta’ nuo rūšies *nuodingoji nuokana* ‘Cicuta virosa L.’), *proto ropė, smertkvynis, smertkvynis tručiznuotas, šelmis tručyzninkas, šunbuiliai, vandens gerdokliai, vandens maudas, velnio ridikai* (LBŽ: 89; LF V: 52). Augalas auga prie vandens. Tai byloja pavadinimai *balažolė, vandens gerdokliai, vandens maudas*. Augalo, ypač jo šakniastiebio, išvaizdą nusako įvardijimai *morkeles, morkiukai, čertaropė, durnaropė, proto ropė, velnio ridikai*, lygindami jį su kultūriniais augalais *morka* (Daucus carota), *ropė* (Brassica rapa) ar *ridikas* (Raphanus sativus). Nuodingumas, nuo kurio žmogaus *prõtas* susimaišo, atsispindi pavadinimuose *durnaropė, proto ropė, šelmis tručyzninkas*. *Đelmis* – germanizmas, čia suprantamas kaip ‘apgavikas, apsimetėlis’ (LKŽ XIV: 622), nes apsinuodijimai pasitaiko dėl panašumo į kitus valgomus augalus (VA: 204). *Tručyzninkas, tručiznuotas* – hibridai iš lenk. *trucizna* ‘nuodai’ (SLA: 283). Pavojų mirtinai apsinuodyti išreiškia *grabutis* (*grãbas* ‘kapas, karstas’), *mirštamasis, mirštamukai, smertkvynis* (slavizmas *smeřtis* ‘mirtis’ [SLA: 260]). Velnio sąsajos su nuodingais augalais aiškios – jis pasitaiko liaudies tikėjime. Dialektuose vartojamas ir sl. kilmės *čeřtas* (SLA: 113): *čertaplakė* (*pląkti* ‘mušti, pliekti; kulti...’), *čertaropė, velnio ridikai*, lat. *velnarutks* ‘nuodingoji nuokana’ (LLKŽ: 701) pažodžiui ‘velnio ridikas’. *Garlė, gerduklis, gerdokliai* ir kiti panašūs vardai yra bendri keliems panašiems augalams. Jų kilmė bus toliau nagrinėjama. *Smertkvynio* antras sandas *kvynis* ‘kmynas, Carum carvi’ – panašus augalas, prieskonis. *Đunbuiliai* reiškia *‘netikri builiai’*. Sandas *šun-* suteikia reikšmę ‘panašus, bet menkesnis’ ne tik augalams pvz. *šùnvyšnė* ‘Atropa belladona ir kt.’ bet ir daiktams *šùnkelis* ‘prastas kelias’ ar žmonėms *šùndaktaris* ‘prastas ar apsišaukėlis gydytojas’. *Builiu* vadinti augalai ‘Anthriscus’ ir ‘Allium schoenoprasum’. Pastarasis, galbūt, sutrumpintas *cibulaitis* ‘t.p.’ (LBŽ: 15), liaudies etimologija prilyginamas *builiui*. Žodis *buĩlis* laikomas slavizmu < brus. бы́ль ‘žolė, kietis’ (LEW: 63).

§2. *Grybas* ‘Lactarius turpis Weinm. (arba Lactarius necator Pers.)’ nagrinėjamas kartu su *núokana* ‘Cicuta virosa’, kadangi pavadinimai beveik tapatūs: *núokanis, ruduokė nuokanis* (LKŽ VIII: 931). Sinonimai yra *biaurusis piengrybis* (botaninis pavadinimas), *gruzas, guodkartėlė* (LBŽ: 187). *Gruzas* ir panašūs pavadinimai *grūzdas* ‘Lactarius piperatus’, *grùzdas*, ‘t.p.’ *grùzdė* ‘toks piengrybis, Lactarius?’ (LKŽ III: 681), *pagrūzdis* ‘Lactarius scrobiculatus’ (LBŽ: 186) yra bendri keliems grybams *“Grūzdai kartūs, reikia gerai išvirti”, “Gruzdės yra kaip pienės, tik viršai kerši”* (LKŽ III: 681). Tie grybai valgomi gerai (ilgai) iškepti ar virti (arba sūdyti), nes tada praranda kartumą, aštruma bei nuodingumą. Tad nieko nuostabaus juos lyginti su *grùzdinti* ‘pamažu deginti, kaitinti, kepinti’, *gruzdė́ti* ‘degti be liepsnos, rusėti, smilkti...’, *grùzti* ‘gruzdėti, smilkti’ bei *grùzdas* ‘taukuose virtas pyragaitis’ (LKŽ III: 681-685). *Grùzdas* ir kt. kartais laikomi skoliniais iš rusų (LEW: 174) гру́здь ‘Lactarius resimus, Lactarius piperatus’ (RL I: 424). *Guodkartėlė* – antra sanda aiški – *kartėlė*, atspindi kartų skonį. *Guod-* ne taip aišku. Viena vertus, galima lyginti su *guõdas* ‘protas, išmanymas; garbė’; gal tai nusakytų poveikį protui. Problematiška *guod-* pagrindinė reikšmė ‘guosti, užjausti, branginti’ (LKŽ III: 737-738; plg. Karaliūnas 1987: 45-47). Kita vertus, dažni augalų vardai sudaryti su šaknim arba priesaga *god-*: *gõdas* ‘Arctium’, ‘Rumex’, ‘Anchusa’, ‘Echium’ *gõdalapis* ‘Artium’, ir kt. (LKŽ III: 472). *Guod-* galėtų būti fonetinis *god-* variantas, nors pastarojo etimologija taip pat neaiški. Trečias variantas: *guotė* ‘toks grybas, Hygrophorus (gentis)’, žinomi variantai *guočė* ‘toks grybas’ (LKŽ III: 737) bei *guodė* (LBŽ: 174). Gentyje ‘Hygrophorus’ esama valgomos bei nuodingos rūšies (LBŽ: 174), nors teigiama, kad tik valgomas taip pavadintas (LKŽ III: 740). Toliau – *guočìa*? ‘Armillaria mellea’ arba ‘Lactarius deliciosus’ (LKŽ III: 737). Atrodo, grybai auga tiltais *“Guotės auga tiltais”* arba krūvoje kaip ‘Armillaria mellea’. Tai

leidžia gretinti *guod-* su *guõtas* ‘banda, būrys; medžių, grybų, krūmų nedidelė grupė, kuokštas’ (LKŽ III: 740, Karaliūnas 1987: 188-189). Įtikinamiausias variantas *guodkartėlė* ‘*kartus grybas, augantis grupėmis’.

Núokana* bei *núokanis

§3. Galima manyti esą *nuo-* priesaga, kaip pvz. žodžiuose *núolauža*, *núosėdos*, *núolydis*. Tai suponuoja šaknį liet. **-kan-*. Turint omenyje, kad augalai labai nuodingi (ir nuodingumas yra vieninteli reikšminga bendra savybė) potencialiomis giminėmis tampa *kančią* ‘kentėjimas, skausmas’, apofoniškai *kentėti* ‘kęsti, jausti skausmą, nemalonumą...’ (LKŽ V: 569), *kęsti* ‘jausti, patirti skausmą, nemalonumą...’ (LKŽ V: 640), *kanóti* ‘kamuoti, varginti, naikinti, žudyti’ (LKŽ V: 218), *kankìnti* ‘kamuoti, varginti’ (LKŽ V: 213). Sugretinimas su *kįsti* ‘griebti, spausti, žeisti dantimis, piauti...’ (LKŽ V: 389), *núokandos* ‘kas atkąsta’ (LKŽ VIII: 931) suteikia kitą reikšmę.

§4. Reikšmė ‘kas kenčia’ dėl semantikos atkrenta. Vargu ar taip galėtų būti motyvuotas augalo vardas. Điuo atveju augalas gali būti priežastis ar priemonė, bet ne veiksmo objektas. Dauguma tokios daiktavardžio darybos – priesaga *nuo-* + kamienas – žodžiai turi veiksmo rezultato charakterį: *núolauža* ‘kas nulaužta’, *núosėdos* ‘kas nusėdę’, *núobiros* ‘kas nubirę’, *núobėgos* ‘kas nubėgė’. Bet esama ir priešingų atvejų: *núolydis* ‘nuolaidi vieta, kuria nubėga (vanduo)’, *núobėgis* ‘t.p.’. Problematiška, kad *kentė́ti*, *kančią, kantrýbė* ir *kęsti* suponuoja šaknį *kant-* (plg. LEW: 246). Kita vertus, *kankìnti* turi šaknį *kank-*, kaip ide. giminingi žodžiai: s. gr. *κάγκανος* ‘degus, sudžiūvęs’, s. ind. *kāṅkṣati* ‘trokšta, laukia’, vok. *Hunge*r ‘alkis’ ir t. t (LEW: 240). Ir *kanóti* ‘kamuoti, varginti, naikinti, žudyti’ turi tik šaknį *kan-*. Dėl žodžių reikšmės artumo čia, rodos, esama vienos šaknies ide. **kon-* ‘t.p.’ variantai, išplėtoti su formantais **-t-*, **-k-* ar be formanto. Tad reikšmė *núokana* ‘nuo ko kenčia’ ar ‘kas nukankina’ visai įmanoma. Formaliai atitinka *nuožudis* ‘Aethusia cynapium’. Augalas nuodingas (LBŽ: 10)– galima manyti, vardas skaitytinas ‘kas nužudo’.

§5. Fraenkelis lygina liet. *kanóti* ‘kamuoti, varginti, naikinti, žudyti’ su rus. конать ‘nusmaugti, prispausti, žudyti’ bei lenk. *konać* ‘būti mirštant’ (LEW: 216). S. pr. *kanxta* ‘feine; gera’, *kānxtin* ‘Zucht; padorumą’, *kanxtisna* ‘zucht; padorumas’, *kanxtisku* ‘t.p.’ (vokiškas žodis yra iš 1561 m. originalo teksto dviem kalbomis) kildinami iš verb. ide. **kenk-*/**kn̥k-* ‘veržti(s)’, semantikos raidoje pakopa ‘padorumas iš drausminimo’ įterpta (PKEŽ II: 110-113). Toporovas žodžiui *kānxtin* tiesiog vartoja sąvoką ‘disciplina’ ir lygina su liet. *keñkti*, *kañkaroti* ‘sunkiai dirbti, mažai uždirbant’, got. *hūhrus* ‘alkis’ ir kt. (PJ III: 207) Tai *kānxtin* ‘Zucht’ būtų ne tik ‘padorumas dėl drausminimo’ bet ‘padorumas dėl žiaurių bausmių’ ir labiau atitiktų vok. (vva./vvž.) originalo *Zucht* ‘disciplina,...’, *züchtigen* ‘bausti, plakti, mušti’, nors *züchtig* reiškia ‘drovus, kuklus’. Bažnyčios tarnautojams s. pr. *kānxtin* galėjo būti suprantamas kaip ‘disciplina dėl gresiančios bausmės’ (ne tik ‘padorumas’). Pateikiu ištrauką iš 1426 m. Sembos vyskupo įsako: “*Taip pat ateityje nė vienas vyras nė moteris teneatlieka siaubingų apeigų kapinėse ant mirusių draugų bei artimųjų kapo – tegu nerauda, nevaitoja, kaip ligi šiol dar yra įpratę daryti; už šį nusidėjimo bausmę – žiaurus nuplakimas ir trys markės Bažnyčiai ir teisėjui*.” (vertė L. Valkūnas; BRMĐ: 481-485).

§6. *Kįsti* (*kįndu, kįndo*) ir *nuokandos* dėl šaknies *kand-* ne visai artima kalbamajam žodžiui *nuokana*. Bet, kaip teigia Kazlauskas, šaknies galo priebalsis *d* galėjo atsirasti baltų kalbų dirvoje, atematiniams veiksmažodžiams virstant tematinėmis (Kazlauskas 1968: 314). Tada

nuokana turėtų būti gan senyvos kilmės, kadangi įvedant į paradigmą formantą *-d-*, pastarasis nebuvo įtrauktas į jau savarankišką *núokana*, ir šis nevirto *nuokanda*. Jeigu tačiau *kįsti* kilo iš šaknies ide. **kon-*, šis variantas iš esmės sutampa su §4 aptartuoju. Ir, rodos, reikšmė *kįsti* 'griebti, žeisti dantimis, piauti...' gan artima **kan-* 'kamuoti, varginti, naikinti, žudyti'. Kita vertus s. ind. *khaṇḍay* 'išardyti į gabalus, žeisti, pašalinti...', *khan* 'kasti, rausti' (MSD: 132 t.) nurodo galimą kilmę iš **-khan-*. Tuomet semantika būtų gerokai nutolusi, ir pastarasis variantas kalbamam augalui atkrenta.

§7. Yra augalas, vardu *nuokandėlė*, arba *velnio nuokandėlė* 'tokia gėlė: *Velnio nuokandėlė yra su mėlynu žiedu gėlė*' (LKŽ VIII: 931) kuris greičiausiai – dėl panašių pavadinimų kitose kalbose – žymi pievinę miegalę 'Succisa pratensis', dar liaudiškai vadinama *velniagraužis* (LBŽ: 337), vok. *Teufelsabbiss*, lot. (15.a.) *morsus demonis*. Bet čia motyvacijai pagrindo duoda šaknies pavidalas: šaknis rudenį džiūsta ir atrodo lyg nukąsta, be to, augalas – vaistažolė. Atseit, velnias jos žmonėms pagailėjo ir vis nukandinėja (WDPN IV: 526). Augalui *nuokanai* tokia motyvacija, kad šaknis ar kita dalis būtų nukąsta netaikoma, kadangi jo šaknis sveika, nors ir tuščiavidurė. Kalbamo grybo *núokanis* išvaizda taip pat nesuteikia pagrindo manyti, jog jis ar jo gabalas b ūtų nukąstas.

§8. Kitokia situacija, jeigu *núokana* traktuojama su šaknimi **nuok-*. Diftongas liet., lat. *–uo-* gali būti kilmės iš ide. **ō*, arba iš ide. **ōu*, tada baltų kalbose kaitaliojosi apofoniškai su *au* ir *u* (Mažiūlis 1970: 43). Jei *uo* < **ōu*, tada galima palyginti **nuok-* su tokiais žodžiais kaip *naukoti* 'kankinti, kamuoti' (LKŽ VIII: 592), [1]*niukti* 'trauktis debesimis ar migla, niauktis; niurti, blaustis', [2]*niukti* 'silpti, geibti; krikti, mišti' (LKŽ VIII: 826). Dažnas dubletes su šaknies vokalizmo *-au-* bei *-uo-* yra nagrinėjęs Karaliūnas (1987: 196 t. t.). Išvadose jis teigia, kad "lietuvių ir latvių kalbų dvibalsis *–uo–* žodžių šaknyje gali būti kilęs tiek iš ide. **ō*, tiek iš **ōu* ir rečiau iš ide. **ōi* (Karaliūnas 1987: 217). Svarbu konstatuoti, kad egzistuoja apofoninė eilė *–uo-* / *-au-* /*-(i)u-* arba/ir *-(i)ū-* (BūgaRR II: 349-365; Karaliūnas 1987: 196 t. t.), leidžianti minėtus sugretinimus. Kad 'kankinti, kamuoti' ir 'silpti, geibti; krikti, mišti' susiję su apsinuodijimu nekelia abejonių. Reikšmės 'trauktis debesimis ar migla, niauktis; niurti, blaustis' nuodų sąvokai irgi nesvetimos, kadangi įvairūs nuodai pasižymi haliucinogeniniais poveikiais. Ypač *nuokanos* sudėtyje yra medžiagos "padidinančios reflektorinį dirglumą ir sukeliančios traukulius" (LF V: 53). Marzell pabrėžia į epilepsiją panašius augalo poveikius, kurie pasireiškia mėšlungiais, pasiutimu, riksmais. Augalo vardai aiškiai byloja apie tai: vok. dial. *Wütrich* 'įtūžęs, siaubūnas', *Dülwurtel* 'durnašaknis' (WDPN I: 999 tt.), liet. *durnaropė*, *proto ropė* (LBŽ: 89; LF V: 52). Pavadinimas *vandens maudas* rodo panašumą į botaniškai giminingą, taip pat labai nuodingą augalą *maudą* (*demėtoji mauda*) 'Conium maculatum L.' (plg. vok. *Schierling* 'mauda' ir *Wasserschierling* 'vandens mauda, nuokana') kuriuo buvo nuteistas nusinuodyti Sokrates (BGD: 768). Mokslinis vardas *Conium* išvestas iš s. gr. to augalo vardo *κώνειον* 'mauda, nuodingas gėrimas iš maudos' (BGD: 467) ide.<**kōn-*. Ide. **kōn*, yra prailgintas laipsnis nuo ide. **kon-*, iš kurio galėjo išsirutulioti *nuokana*. (Dar vienas 'Cicuta' bei 'Conium' gretinimas: rus. вех [ядовитый] 'Cicuta virosa' [RL I: 179, LBŽ: 89] iš dalies atitinka hindi *viṣailā paudā* 'Conium maculatum' [Raheja (be metų): 341] < s. ind. *viṣį* 'nuodingas; nuodas' [MSD: 451]).

§9. Koks yra šaknies **nuo-*(*k*)- santykis su liet. *nõvyti* 'naikinti, žudyti; kamuoti, kankinti; niokoti', *nõvis* 'mirtis, galas' (LKŽ VIII: 877)? Pastarieji įtraukiami į etimologinę giminystę su s. pr. *nautei* (sing. **nauts*) 'bėdai, vargui', s. sl. *nuditi* 'priversti', ček. *nutiti* 't.p.', germ. **naudi-* 'prievarta, bėda', vok. *Not* 'bėda' < ide. **nāw* (Kluge 1999: 592). Mažiulis veda s.

pr. *nautei* (sing. **nauts*) ‘bėdai, vargui’ < vak balt.-sl. **nautis* ‘mirtinas nuvargi(ni)mas’ < verb. balt.-sl. **nau̯-* ‘mirtinai nuvarg(in)ti’ < ide. **nāu -/*nəu-* ‘t.p.’ (PKEŽ III: 171). Čia priskiria ir s. pr. *nowis* ‘rump; *numirėlis’ (Karaliūnas traktuoja s. pr. *nowis* kaip ‘*kūnas’ < **nōu̯is* <**nōu-s* (1987: 188)), lat. *nâve* ‘mirtis’, rus. навь ‘numirėlis’ (PKEŽ III: 201-202), bei toch. A *nut-*, B *naut-* ‘nusibaigti’ (LEW: 509). Formaliai *nõvis* ‘mirtis, galas’ visiškai atitinka *dõvis* ‘davimas, dalis’ (LKŽ II: 617), kuris neabejotinai kilo iš ide. **dō-* ‘duoti’ (LEW: 112). Raidė *-v-* čia arba formantas *-*u̯*, plečiantis šaknį **dō-*, arba procese ide. **dō-* > ryt. balt. *duo-* reikėtų suponuoti tarpinę padėtį **dōu̯-*, kur *-*u̯* ne formantas, o šaknies dalis (tokia tarpinė grandis sulygintų ide. **ō-* > ryt. balt. *uo-* ir ide. **ōu-* > ryt. balt. *uo-*, ir reikalautų tik vieno mechanizmo abiems procesams). Jei *-*u̯* formantas, ir dėl ide. **ō* sugebėjimo virsti ryt. balt. *uo*, būtų galima laukti lyčių **duovana* ‘dovana’, **duovis* ‘dovis’. Tačiau tik vienas toks žodis liet. *dúovoti* ‘siūlyti, duoti’ (LKŽ II: 896) – silpnas argumentas, nes jis tarminis ir laikomas hibridu (LŽT: 66) iš liet. *dúoti* ir brus. давать ‘duoti’.
Jeigu šaknis**nuo-(k)*-būtų kilusi iš ide. **nō(k)*, nors tam maža tikimybė, atsivertų galimybė lyginti **nuo-(k)* dar su *niõkti* ‘jaukti, griozti...’, *niókoti* ‘siaubti, naikinti; varginti, kamuoti’ (LKŽ VIII: 806).

Garlė, gerdakulis, gerdokliai

§10. Panašūs pavadinimai kaip *gerdakulis, gerdokliai* taikomi keliems panašiems augalams: *garduoklė* ‘Myrrhis odorata’ (LF V: 43), *gardokulis, gerdakulis, garsdoklė, geržd oklė* ir kt. ‘Anthriscus (ex Chaerefolium)’ (LBŽ: 81). Čia, manau, matosi žodžių *garďdus* ‘skanus, kvapnus’ bei *kùlti* ‘sėklas išblokšti’ įtaka. ‘Myrrhis odorata’ bei ‘Anthriscus cerefolium’ įvežtiniai augalai, auginami prieskoniams, pasižymintys maloniu kvapu (LF V: 43-44). Tokia prasmė augalui ‘Cicuta virosa’ netaikoma, jis nuodingas ir jo kvapas nemalonas. Dėl vardo *garlė*, galimas dalykas *gerdoklių* – raidė – *d-* yra liaudies etimologijos priedas ir pradinė lytis būtų liet. *ger-(d)-oklė*. Daryba kaip *karčiõklė* ‘toks grybas’, *tarpẽklis* ‘tarpas’ su priesaga *–(o)klė* < ide. **-tlo-* (DDR II: 183). *Garlai* vadinamas augalas ‘Stratiodes aloides’. Jo liet. sinonimai – *aštrys, agarys, agaris, peiliai* ir kt. (LF II: 112). Jo lapai labai aštrūs kaip *peiliai*, gal dėl to s. gr. *στρατιčδης* ‘kareivis (=kas su kardais)’ (WDPN IV: 517). *Germenės* ‘Peucedanum oreoselinum’ (LBŽ: 420), *grinuvas* ‘Peucedanum’, s. gr. *πευκεδᾰνός* ‘kartu, nelaimes nešantis; apie karą’ (BGD: 629) , liet. sin. *karteinis*, rus. горичник ‘t.p.’, lenk. *gorysz* ‘t.p.’ (LBŽ: 252) yra kartūs augalai (visa gentis). (LF V: 84). *Gertukliai, girduoklė, girtės* ir kt. sinonimai ‘Lolium temulentum’ – nuodingas augalas (dėl jame parazituojančių grybų), javinė piktžolė (LF II: 278). Suponuojant, kad reikšmės (i) ‘aštrus, deginantis, kartus, aitrus (skonis)’, liet. *aštrus*, angl. *hot* ‘aštrus’, vok. *scharf* ‘aštrus’, (ii) ‘aštrus, gerai pjaunantis’, liet. *aštrus*, vok. *scharf* ‘aštrus’, (iii) ‘karštas, svilinantis’, angl. *hot* ‘karštas’, (iv) ‘nuodingas, narkotinis’ artimos, kildinu kalbamus pavadinimus *gerdakulis, gerdokliai, germenės, gertukliai, girduoklė, garliai* iš ide. **gʷhor-/*gʷher-/*gʷhr̥-* ‘karštas, aštrus, kartus, nuodingas’ (IEW: 493-495). Liet. *kįrštas* turi dar tokias reikšmes ‘aštrus, stiprus, kartus, deginantis...’: “*Visokių karštų gėrimų ligoniams drausti, kaip tai: arielkos, vyno, midaus, macno alaus*”, “*Grūdas garstyčios yra karštas ir degina gomurį kremtamas*” (LKŽ V: 320). Reikia dar pridurti, kad ‘nuodingumas’ ne svetimas dalykas sąvokams ‘karštas, aštrus, kartus’. Riba tarp vaistažolės, prieskonio ir nuodo sunkiai apibrėžiama. Dažna vaistažolė – nuodinga. Prieskoniai pavojingi didelėmis dozėmis: etanolis, nikotinas, kofeinas (visi augalinės kilmės).

§11. Tad galima *garlė, gerdakulis, gerdokliai* palyginti su liet. *garstyčios, garstytis, garsvyčia* ‘Sinapis’ (LBŽ: 323), s. pr. *garkity* ‘t.p.’, rus. горчица ‘t.p.’, lenk. *garczyca* ‘t.p.’

lat. *garot* ‘garoti’, (LLKŽ: 197) liet. *garas* ‘karštas vandens garas’, vok. *gar* ‘išvirtas’, *gerben* ‘apdoroti kailį raugine rūgštimi’, s. ind. *gharmāṁśu* ‘saulė’, *gharmį* ‘žarijos, vasara’, *gharmįvat* ‘karšta’, *gharmín* ‘verdant’ (MSD: 149), rus. горячий ‘karštas, kaitrus’, горькушка, -уха ‘Lactarius rufus’ nuodingas grybas (LBŽ: 186, RL I: 409), горечавка ‘Gentiana, kartus augalas’ (LF V: 174). Dėl liet. *agarys*, *agaris* ‘Stratiodes aloides’, s. ind. *āghṛṇi* ‘žėruojant’, *āghārį* ‘taukų lašinimas į aukos ugnį’ (MSD: 61) reikėtų gal suponuoti (senesnį) ide. **(H₂)gʷhor-* ‘karštas, aštrus...’. Nematau reikalo kildinti liet. *garstyčią* ‘Sinapis’, s. pr. *garkity* ‘t.p.’ iš rus. горчица ‘t.p.’ ar lenk. *garczyca* ‘t.p.’ (LEW: 138 , PKEŽ I: 328) < ide. **gʷhork?- (*gʷhork)* ‘toks aštrus augalas’ (liet. *–s(t)-* nedėsningas, bet esama variantas *garšyčią* ‘Sinapis’ (LKŽ III: 145)), nors dabartinis kultūrinis augalas ‘Sinapis alba’ yra atvežtinis, Lietuvoje natūraliai yra paplitės ‘Sinapis arvense’, iš kurio sėklų taip pat galima spausti aliejų, kuris prilygsta ‘Sinapis alba’ aliejui (LBŽ: 324). *Garstyčią* turbūt buvo pastarojo pavadinimas, vėliau perkeltas ‘Sinapis alba’. *Garstyčią*, s. pr. *garkity* yra *–ī/-i̯ā-*kamieno vardažodžiai kaip liet. *martì* ‘sunaus žmona’ < ‘*nuotaka, jaunoji’ (nykstant *–ī/-i̯ā-*kamienui atsirado ir lytis *marčią*) kuris – gan senas žodis, kaip rodo skoliniai fin. kalbose: suom. *morsian*, estų *mõrsja*, karelų *moršien* ‘t.p.’ ir kt. (Buividienė 1997: 133-140). Panašaus amžio gali būti ir liet. *garstyčią* ‘Sinapis’, s. pr. *garkity* ‘t.p.’. Kadangi daugelių aptartų žodžių turi semantinį ryšį su skoniu ir valgiais galima iškelti klausimą ar lat. *garša* ‘skonis’, (LLKŽ: 197), liet. *gardùs* ‘skanus’ nepriklauso < ide. **gʷh-or-*, nors jie tiktų ir prie liet. *gerklė*, *gurklỹs* < ide. **gʷor-/*gʷer-* ‘ėsti, ryti, gerti’ (LEW: 149). Yra daugiau augalų pavadinimų su *gar-*, *ger-*, *gir-*, *gur-*, kurių santykiai su *garlė*, *gerdakulis*, *gerdokliai* nenagrinėta: *germuolė* ‘morka, Daucus carota’, *garšva* ‘Aegopodium podagraria’, *gurgždas* ‘Angelica silvestris’. Jų kilmė kol kas neaiški.

Išvados

§12. Sunku spręsti ar žolės *núokana* ir grybo *núokanis* pavadinimai yra išvesti iš šaknies **kan-* ‘kamuoti, varginti, naikinti’ arba **nuok-* ‘kankinti, kamuoti; krikti, mišti’. Dėl s. gr. *κώνειον* įtikinamesnę laikyčiau kilmę iš ide. **kon-*. Motyvacija būtų aiški: *nuokana* / *nuokanis* ‘kuo, kas kankina’. Taip galima apriori manyti, kadangi nuodingumas yra ryškiausias šių augalų bruožas kultūriniame kontekste.
Garlė, *gerdakulis*, *gerdokliai* gali būti kilę iš < ide. **gʷhor-/*gʷher-* ‘karštas, aštrus, kartus, nuodingas’.

Bernd Gliwa
Sargeliai
LT-4404 Žaiginys
berndgliwa@yahoo.de

Literatūra

BGD = *Benselers Griechisch-Deutsches Wörterbuch* (1990), 19. Auflage bearbeitet von Adolf Kaegi, Leipzig: Verlag Enzyklopädie.

BRMĐ = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* (1996), sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla.

BūgaRR = Būga, Kazimiras (1958-1959), *Rinktiniai Raštai*, 3 vols., Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Buivydienė, Rūta (1997), *Lietuvių kalbos vedybų giministės pavadinimai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.

DDR II = Ambrazas, Saulius (2000), *Daiktavardžio darybos raida*, vol. II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.
IEW = Pokorny, Julius (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I, Tübingen / Basel: Francke.
Karaliūnas, Simas (1987), *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*, Vilnius: Mokslas.
Kazlauskas, Jonas (1968), *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
Kluge, Friedrich (1999), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 23. erw. Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin / New York: Walther de Gruyter.
LBŽ = *Lietuviškas botanikos žodynas* (1938), Sudarė botanikos žodyno komisija, vadovaujama L. Vailionio, Kaunas: išleido prof. L.Vailionis savo lešomis.
LEW = Fraenkel, Ernst (1962-1965), *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 2 vols., Heidelberg / Göttingen: Carl Winter Universitätsverlag / Vandenhoeck & Ruprecht.
LF = *Lietuvos TSR flora* I-VI (1959 -1980), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas* I-XIX (1956-1999), Vilnius: Minties / Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.
LLKŽ = Balkevičius, Jonas / Kabelka, Jonas (1977), *Latvių lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
LŽT = Petrauskas, Jonas / Vidugiris, Aloizas (1985), *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
Mažiulis, Vytautas (1970), *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)*, Vilnius: Mintis.
MSD = Mylius, Klaus (2001), *Langenscheidts Handwörterbuch Sanskrit-Deutsch*, Berlin et al.: Langenscheidt.
PJ = Топоров, Владимир Николаевич (1980), *Прусский язык Словарь I-K*, Москва: Наука.
PKEŽ = Mažiulis, Vytautas (1988-1997), *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, 4 vols., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.
Raheja, S. A., (be metų), *Scholars' Oxford Dictionary English – English & Hindi*, Delhi: Kamal Pustakalaya.
RL = *Rusų-lietuvių kalbų žodynas* (1982-1985), sudarė Ch. Lemchenas ir kt., 4 vols., Vilnius: Mokslas.
SLA = Skardžius, Pranas (1931), "Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen", in: *Tauta ir žodis*, vol. 7, Kaunas: VDU-Humanitarinių mokslo fakultetas. Naudota: Skardžius, Pranas (1998), *Rinktiniai Raštai*, vol. 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas; p. 61-309.
VA = Lietuvos TSR mokslų akademija, Botanikos institutas, red. kolegija (1973),*Vaistiniai Augalai*, Vilnius: Mintis.
WDPN = Marzell, Heinrich (1943-1979), *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, 5 vols., Leipzig / Stuttgart: Hirzel.

first version received 6 January 2002
revised version received 21 January 2002